

MUHAMMED b. MÜBÂREKŞAH

MUHAMMED b. MÜBÂREKŞAH

(محمد بن مبارك شاه)

Mîrek Şemsüddîn Muhammed
b. Mübârekşâh el-Buhârî
(ö. 784/1382'den sonra)Mantık ve kelâm alanında yaptığı
çalışmalarla tanınan âlim.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. "Mîrek" (küçük bey) lakabıyla anılmasından soylu bir aileden geldiği, Buhârî, Hervî ve Mantıkî nisbelerini taşımasından Buharalı olduğu, uzun süre Herat'ta kaldığı ve daha çok mantık çalışmalarıyla tanındığı anlaşılmaktadır. Muhammed b. Mübârekşâh, dönemin ünlü mantık ve kelâm âlimi Kutbüddin er-Râzî Rey'de iken onun yanında tahsiline devam etmiştir. Kaynakların belirttiğine göre Râzî, o sırada Herat'ta bulunan Sadrüşşerîa ile bir tartışmaya girmek ister ve kendine rakip gördüğü bu bilginin ilmî yeterliliğini anlamak üzere genç öğrencisi İbn Mübârekşâh'ı Herat'a gönderir. Sadrüşşerîa'nın derslerini takip eden İbn Mübârekşâh, onun geleneğin aksine İbn Sinâ'nın *el-İşârât ve't-tenbihât* adlı eserini Fahreddin er-Râzî'nin veya Nasîrüddîn-i Tûsî'nin şerhlerine başvurmadan okuttuğunu görür; hocası Kutbüddin er-Râzî'ye yazdığı mektupta Sadrüşşerîa'nın yakıcı bir ateş olduğunu, onunla tartışmaya girişmenin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini bildirir; bunun üzerine Râzî de fikrinden vazgeçer (Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 191-192). İbn Mübârekşâh'ın daha sonra Kahire'de müderrislik yaptığı ve içlerinde hükümdar ailesi mensuplarının da bulunduğu geniş bir öğrenci topluluğuna ders verdiği bilinmektedir. Bunların önde gelenleri arasında Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Ahmedî, Hacı Paşa, Bedreddin Simâvî ve Molla Fenârî'nin adı geçmektedir.

Taşköprizâde'nin aktardığı bilgilere göre Seyyid Şerîf, Kutbüddin er-Râzî'nin *Şerhu'l-Meâlî*'ni on altı defa okuduğu halde anlayamaz ve o sırada Herat'ta bulunan müellifin yanına giderek eseri ondan okumak ister. Ancak gözleri artık görmeyen yaşlı Râzî kendisine ders veremeyeceğini, bunun için Mısır'da müderrislik yapan öğrencisi Muhammed b. Mübârekşâh'ın yanına gitmesini tavsiye eder (*eş-Şekâ'ik*, s. 150). Kahire'ye giden Seyyid Şerîf, İbn Mübârekşâh'tan ders almak isteyince o da vaktinin olmadığını, ancak eşraftan birinin çocuğuna verdiği dersleri dinleyebileceğini, fakat soru sormayacağını ve tartışmalara katılma-

yacağını bildirir. Medresenin bitişinde ki evinden zaman zaman gelip öğrencilerinin kendi aralarında ders takrirlerini izleyen İbn Mübârekşâh bir defasında Seyyid Şerîf'in arkadaşlarıyla ders müzakere ederken, "Şârih (Kutbüddin er-Râzî) böyle diyor, üstat (İbn Mübârekşâh) şöyle diyor, ben ise şu şekilde anlıyorum" tarzında açıklamalarda bulunduğunu iştir ve onun yorumlarını beğenerek derslerinin tamamına katılmasına izin verir.

Muhammed b. Mübârekşâh'ın hayatına dair tabakat kitaplarında müstakil başlıklar altında bilgi verilmemekte, günümüze ulaşan dağınık ve yer yer çelişkili bilgiler ise onun hakkında kesin sonuçlara varılmasına engel teşkil etmektedir. Meselâ ölümü için 1340-1413 yılları arasında değişen çeşitli tarihler zikredilmekte, elde onunla ilgili kesin tarih olarak sadece *Hâşiyetü't-Tebşıra fi'l-hey'e* adlı kitabına kaydettiği bu eserini 733 Rebiülevvelinde başında (Kasım 1332) bitirdiğine dair bilgi bulunmaktadır. Ancak Kutbüddin er-Râzî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Molla Fenârî, Şeyh Bedreddin, Sadrüşşerîa ve Bâbertî gibi çağdaş âlimlerin biyografileri çerçevesinde yaygın kabul görmüş tesbitler esas alınarak ölüm tarihi hakkında yaklaşık bir sonuca varmak mümkün olmaktadır. Osmanlı medreselerinden yetişen ulemâya akli ilimler alanında verilen icâzetnâmelerin hemen bütün silsilelerinde yer alan Seyyid Şerîf el-Cürcânî -Muhammed b. Mübârekşâh- Kutbüddin er-Râzî sıralaması (Karlığa, s. 187-189) bu isimler arasındaki hoca-talebe ilişkisinin kronolojisi hakkında bir fikir vermektedir. Buradan hareketle, İbn Mübârekşâh'ın Kutbüddin er-Râzî'nin henüz çok genç bir öğrencisiyken hocası tarafından Sadrüşşerîa'nın (ö. 747/1346 [?]) derslerini izlemek ve onun ilmî yeteneği hakkında bir fikir edinmek üzere Herat'a gönderildiği bilgisi, bazı modern araştırmacılarca onun ölüm yılı kabul edilen (Brockelmann, II, 212; Sarton, III/1, s. 699; Sezgin, V, 114) 740'ta (1339-40) sağ olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, yine yaşlı hocası Kutbüddin er-Râzî'nin Kahire'de ders veren İbn Mübârekşâh'ın adını Cürcânî'ye tavsiye ettiği rivayetiyle (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 151; *Miftâhu's-sa'âde*, I, 299; Leknevî, s. 212-213), Râzî'nin ölümünden üç yıl önce Sübkî ile görüştüğü ve Zilkade 766'da (Ağustos 1365) Şam'da yetmiş dört yaşlarındaiken öldüğüne dair bilgilerle (Sübkî, IX, 273-274; ayrıca bk. İbn Habîb el-Halebî, III, 284) tamamlandığında İbn Mübârekşâh'ın en azından bu tarihlerde

hayatta bulunduğu sonucuna varılabilir. Söz konusu tavsiye olayının Kutbüddin er-Râzî'nin Herat'ta 120 yaşındayken gerçekleştiği şeklindeki rivayet (Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 151) herhalde İbn Mübârekşâh'ın Hervî nisbesiyle ilgilidir veya Râzî'nin genç öğrencisini Herat'a gönderdiği bilgisiyle karıştırılmış olmalıdır. Nitekim aynı müellif, başka bir eserinde Kutbüddin er-Râzî'nin Şam'daki hayatı ve ölümü münasebetiyle Sübkî'nin verdiği bilgilere rağmen aynı tavsiye olayının bir başka versiyonunu aktarmakta, fakat bu defa Herat yerine Şiraz'ı zikretmektedir (Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 298-299). Ayrıca İbn Mübârekşâh'tan Kahire'de akli ilimlerle ilgili dersler alan Cürcânî ile Şeyh Bedreddin ve Molla Fenârî'nin aynı dönemde Bâbertî'den de (ö. 786/1384) dinî ilimler okudukları rivayet edilmektedir (Halîl b. İsmâil, s. 30; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 22, 28, 49-50; ayrıca bk. Leknevî, s. 213-214, 321-322). 740'ı (1339-40) izleyen yıllarda Kahire'de kalan, Sultan Berkuk ve Trablusşam nâibi Emîr Şeyhû'dan saygı gören, ayrıca onun 756 (1355) yılında yaptırdığı Şeyhûniyye Hankahı'nda meşihatlığa getirilen Bâbertî'nin ömrünün sonuna kadar burada ders verdiği bilinmektedir. Bu ders döneminin Sultan Berkuk zamanına (784/1382'den sonra) rastlamasına, Şeyh Bedreddin'in sultanın oğlu Ferec'e hocalık yaptığı, İbn Mübârekşâh'la birlikte hacca gittiği ve dönüşte Bâbertî'den ders aldığı rivayeti (Halîl b. İsmâil, s. 31, 38-39; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 50) eklenince Muhammed b. Mübârekşâh'ın ölümünün 784'ten (1382) sonraki bir tarihte vuku bulduğu ileri sürülebilir.

Eserleri. 1. *Şerhu Hidâyeti'l-hikme*. Esîrüddin el-Ebherî'ye ait, müteahhirin dönemi kelâm anlayışı doğrultusunda İbn Sinâ ve Gazzâlî sonrası ilim, felsefe ve kelâm meselelerinin ele alındığı en güzel örneklerden biri sayılan *Hidâyetü'l-hikme* adlı eserin en fazla tutulan şerhlerinden biridir (Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 320). Buna Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiyeye de çok meşhurdur. 2. *Hâşiyetü't-Tebşıra fi'l-hey'e*. Harakî'nin astronomiye dair *et-Tebşıra fi 'ilmi'l-hey'e* adlı eserinin şerhi olan ve 733 Rebiülevvelinin başında (Kasım 1332 sonu) yazımı tamamlanan kitabın müellif hattı nüshası ile ondan istinsah edildiği anlaşılan başka bir nüshası beraber ciltlenmiş durumda günümüze ulaşmıştır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2582). 3. *Şerhu Hikmeti'l-ayn*. Ali b. Ömer el-Kâ-

tibi'nin fizik ve metafizik konularını ele aldığı *Hikmetü'l-'ayn* adlı kitabına yazılmış olan şerh, İbn Mübârekşah'ın ilmi ve felsefi liyakatini yansıtacak nitelikteki en önemli eseridir. İbn Mübârekşah bu çalışmasında Eflâtun, Aristo, Câlinûs ve Batlamyus gibi eski düşünürlerle Fârâbî, İbn Sînâ, Şehristânî, Ebû'l-Berekât el-Bağdâdî, Fahreddin er-Râzî, Nasîrüddîn-i Tûsî, Kutbüddîn-i Şîrâzî gibi İslâm düşünürlerinin görüşlerini tartışmakta ve yer yer bunları ciddi bir şekilde eleştirmektedir. Osmanlı ve İran medreselerinde ders kitabı olarak okutulan esere Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Kemâleddin eş-Şîrâzî, Mîr Gıyâseddin Mansûr, Muhyî'l Lâri, Mirzacan Habîbullah ed-Dihlevî, Molla Refiüddîn-i Nâinî, Abdülgaffâr Geylânî, Mehmed Tarsûsî, Şemseddin Geylânî, Abdürrezzâk eş-Şîrâzî, Sadreddin Geylânî, Mirza eş-Şîrvânî, Zâhid-i Geylânî, Cemâleddin el-Hansârî, Radyüüddin el-Hansârî ve Kıvâmüddin el-Kazvî gibi pek çok âlim tarafından hâşîye yazılmıştır. Eser Seyyid Şerîf ve Dihlevî'nin hâşîyeleriyle birlikte Delhi (1289) ve Kazan'da (Çirkof Hatun Tabhânesi, 1311), ayrıca Ca'fer Zâhidî tarafından İran'da bulunan nüshaları karşılaştırılmak suretiyle Tahran'da (1352) yayımlanmıştır.

Bunların dışında İbn Mübârekşah'a nisbet edilen bazı eserler de bulunmaktadır. **1. Medârü'l-fuhûl fi şerhi Menâri'l-uşûl** (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 302; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1825). Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menâri'l-envâr fi'uşûli'l-fıkh*'ına yazılmış bir şerhtir. **2. Şerhu Eşkalî't-te'sîs**. Şemseddin Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'ye ait *Eşkâlü't-te'sîs*'e yapılmış şerhtir (Sezgin, V, 114; İhsanoğlu – Rosenfeld, s. 241; *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, II, 385). **3. Tek nüshası Floransa'da bulunan bir zîcin** (Lor. 28/17) Bizans ilim çevrelerinde yapılmış Rumca bir tercümesinde eserin müellifi Şems Buhârî karşılığı olarak Samps Bouchares şeklinde kaydedilmektedir (İhsanoğlu – Rosenfeld, s. 241; ayrıca bk. Sartton, III/1, s. 699). **4. Ma'rifetü usûrlâ-bı şimâlî** (TSMK, III. Ahmed, nr. 3327/4). Bu kitabın müellifi de Mîrek el-Buhârî olarak kaydedilmiştir (İhsanoğlu – Rosenfeld, s. 241). Baron Rodolph d'Erlanger, Safiyüddin el-Urmevî'nin *Kitâbü'l-Edvâr*'ına yapılmış, müellifi Mevlânâ Mübârekşah adıyla tanıtılan hacimli bir şerhin (British Museum, Or., nr. 2361) Fransızca tercümesini yayımlamıştır (*La musique arabe*, III, 185 vd.). Ancak açıklamalarında Henry George Farmer'a dayanan d'Erlanger, Mevlânâ Mü-

bârekşah adının şârihe ait özel isim değil eserin sunulduğu Şah Şücâ'a (ö. 787/1385) atf yapan bir saygınlık ifadesi olduğunu ve gerçek müellifin Şah Şücâ'nın hizmetinde bulunan Seyyid Şerîf el-Cürçânî olabileceğini öne sürmektedir. Fakat müstensihin ifadesine göre şârih bu eserini 777'de (1375) bitirmiştir (a.g.e., III, 573). Halbuki Cürçânî'nin Şah Şücâ ile karşılaşmasına zemin hazırlayan olaylar bu tarihten sonradır (Gümüş, s. 89-90); nitekim Sartton'a göre de muhtemel müellif İbn Mübârekşah'tır (*Introduction*, III/1, s. 699). Bunların yanı sıra Çağmîni'nin *el-Mûlahhas fi'l-hey'e*'sine yapılmış bir şerh (İhsanoğlu – Rosenfeld, s. 241; *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, II, 385) İbn Mübârekşah'a nisbet edilmekteyse de bu şerhin mevcut iki yazmasında (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3409, 3411) İbn Mübârekşah'ın adı geçmediği gibi önsözünde eserin Sultan Mirza'nın oğlu İbrâhim'in oğlu Mübârekşah adına yazıldığı belirtilmektedir; dolayısıyla burada bir isim karışıklığı söz konusu olmalıdır. Ayrıca yanlışlıkla İbn Mübârekşah'a izâfe edilen *Şerhu'l-Mûcez* (İÜ Ktp., AY, nr. 610) ve *Şerhu Risâleti'l-Vađ'yye el-'Ađudiyye* (İÜ Ktp., AY, nr. 3033) adlı eserlerin ilki Kazvîni'ye, ikincisi Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Buhârî'ye aittir. *Tibyânü'l-vüşûl fi şerhi'l-Uşûl* adlı eser de (İÜ Ktp., AY, nr. 3258) Ebû'l-Usr el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüşûl ilâ ma'rifeti'l-uşûl*'ünün şerhi olup İbn Mübârekşah'a aidiyeti konusu kesin değildir. *Şerhu Metâli'i'l-envâr* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3372) Sirâceddin el-Urmevî'nin ünlü eserine yazılmış bir şerhtir ve İbn Mübârekşah'a ait olmadığı açıkça anlaşılmaktadır (Karlığa, s. 199-200).

BİBLİYOGRAFYA :

Sübki, *Tabakât* (Tanâhi), IX, 273-274; İbn Habîb el-Halebî, *Tezkiretü'n-nebih fi eyyâmi'l-Manşûr ve benih* (nşr. Muhammed Muhammed Emîn), Kahire 1986, III, 284; İbn Kâdî Şühbe, *et-Târîh* (nşr. Adnân Dervîş), Dimaşk 1994, III, 585; Halîl b. İsmâil, *Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin Manâkıbı* (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı – İsmet Sungurbey), İstanbul 1967, s. 30-32, 38-39; Süyûtî, *Naẓmü'l-'İkân* (nşr. Philip K. Hitti), New York 1927, s. 54-55; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 22, 28, 49-50, 150-151; a.m.f., *Miftâhu's-sa'âde*, I, 298-299; II, 191-192; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1825; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye* (nşr. Ahmed ez-Za'bi), Beyrut 1418/1998, s. 212-214, 321-322; Suter, *Die Mathematiker*, s. 161; Serkis, *Mu'cem*, II, 1632; Brockelmann, *GAL*, II, 212; B. R. d'Erlanger, *La musique arabe*, Paris 1959, III, 185 vd., 573; Sartton, *Introduction*, III/1, s. 699; Sezgin, *GAS*, V, 114; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul 1984, s. 86-91; Bekir Karlığa, "Buhârâ'lı Muhammed İbn Mübârek-

şah ve Hikmetü'l-Ayn Şerhi", *Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (haz. Songül Boybeyi), Ankara 1996, s. 179-202; Ekmeleddin İhsanoğlu – B. A. Rosenfeld, *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works (7th-19th c.)*, İstanbul 2003, s. 241; Mükrimin Halil Yinanç, "İcâzetnâmeler ve Seyyid Şerîf Cürçânî", *Tarihten Sesler*, sy. 15, İstanbul 1944, s. 10-11; Hasan Târimî, "Buğârî Muhammed Mübârekşâh", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1375/1997, II, 384-385; Arif Aytekin, "Bâberî", *DİA*, IV, 378; Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", a.e., V, 332; Mehmet Nuri Uygun, "Kitâbü'l-Edvâr", a.e., XXVI, 98; A. Fulya Eruz, "Memlûkler", a.e., XXIX, 98.

H. BEKİR KARLIĞA

MUHAMMED b. MÜNKEDİR

(bk. İBNÜ'L-MÜNKEDİR).

MUHAMMED b. MÜSENNÂ

(bk. İBNÜ'L-MÜSENNÂ).

MUHAMMED b. MÜSLİM er-RÂZÎ

(bk. İBN VÂRE).

MUHAMMED b. NÂSİR

(bk. İBN NÂSİR es-SELÂMÎ).

MUHAMMED NÜRÜ'L-ARABÎ

(محمد نور العربي)

(1813-1888)

Mutasavvif,

üçüncü dönem Melâmiliğinin kurucusu.

Mısır'ın Garbiye vilâyetine bağlı Mahalletülkübrâ kasabasında doğdu. Hayatı hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı *Menbau'n-nûr fi rü'yeti'r-Resûl* adını verdiği hal tercümesiyle halifelerinden Harîrizâde Kemâleddin Efendi'nin *Tibyân*'ına ve Bursalı Mehmed Tâhir'in onun hakkında kaleme aldığı menâkıbnâmesine dayanmaktadır. Mısır'dan gelip Rumeli'ye yerleştiğinden "Arap Hoca", Hz. Ali'nin *Noğtatü'l-beyân*'ını şerhettiği için "Noktacı Hoca" diye tanınır. Hz. Hüseyin soyundan Kudüs'e yerleşmiş bir aileye mensuptur (şeceresi için bk. Harîrizâde, III, vr. 214^a-215^b, ondan naklen Bursalı Mehmed Tâhir, s. 477; Gölpinarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, s. 231). Kudüs civarında zâviyesinde medfun olan dedesi Bedrû'l-Velî diye tanınmaktaydı. Babası İbrâhim el-Kudsî'nin Mısır'a gelip yerleştiği tarih bilinmemektedir. Dört yaşında babası ve-